

Elly Teman. Birthing a Mother: The Surrogate Body and the Pregnant Self. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press. 2010. 361 pages

קרן פרידמן-פלג*

שלוש ידיים מונחות על בטן חשופה, עגולה, הרה, מלאה, על שער ספרה של אלי תימן, קליפורניה. יד אחת, בודדה, של ילד, אולי של ילדה; ושתי ידיים נשיות, ציפורניהן מטופחות, ועל אחת האצבעות מה שנראה כטבעת יהלום, מושכת את העין, מסמנת נוכחות, יכולת, מודעות. יהלום. בזכות נקנה מקומו של היהלום בשער הספר, אף שלא בהכרח בכוונת מכוון. בתוך השדה העשיר שהתפתח בעשורים האחרונים סביב הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה של הגוף, הספר של תימן הוא הזמנה להיכנס לבוטיק, "קולקציית קפסולה" מצומצמת וייחודית של חוויית אימהות, נשיות, פריון ושארות, המפלרטטת לכל אורכה עם גבולותיו הפרומים של הגוף הנשי ועם קצותיה החשופים של הנפש.

שכן כמו יהלום או סדרה מצומצמת של בגדים, גם ספרה של תימן מתחיל בניסוח מטרה מדויקת ומהודקת: התחקות אתנוגרפית אחר האופנים שבהם מתמודדות נשים שאינן יכולות להרות וללדת דרך גופן הן (intended mothers) מכאן, ונשים שגופן נושא את עוברן של הראשונות (surrogates)¹ מכאן, עם השאלות העולות לנוכח ההסדר הייחודי שלו הן שותפות. אלא שכמו שקורה לא אחת עם יהלומים או עם קולקציות קפסולה למיניהן, המטרה המדויקת והמהודקת נכרכת בעבודה קשה, כזו המתפצלת בין שתי עלילות המרכיבות את הספר ונארגות זו בזו: האחת נמתחת בין שתי שותפות חדשות - שתי נשים, שני גופים, היריון אחד, והאחרת נמתחת ביניהן לבין האנתרופולוגית הכותבת את סיפורן.

העלילה הראשונה מתבססת על סיפוריהן של 26 נשים ששימשו פונדקאיות ו־35 אימהות שבדרך, ולכתיבה עליהן הצטרפו מעקב שוטף אחר פורום אינטרנטי שהתארגן סביב הסדר הפונדקאות ונוכחותה של תימן במפגשים של קבוצת תמיכה לפונדקאיות. עלילה אתנוגרפית זו נמסרת דרך ארבעת חלקיו של הספר. החלק הראשון, "חלוקה" (dividing), מבקש לבחון כיצד נחוה קו הגבול בין טבע לתרבות המאותגר בחריפות מתוקף נדידת ההיריון מגופה של האם שבדרך אל גופה של הפונדקאית. בחלק זה, המורכב משלושה פרקים, מציגה תימן כיצד בניגוד למטפורות מכפיות כמו "רחם להשכרה" או "מעבדה חיה", יוצרות הפונדקאיות בתהליך רפלקסיבי מתמשך "מפת גוף" ומפעילות אותה בתוך ההסדר החברתי-תרבותי־משפטי-כלכלי-רפואי שהן שותפות לו. דווקא מטפורות של הכלה המשלבות בין הטבעי לתרבותי (תנור, אינקובטור או חממה) מאפשרות לפונדקאיות לקיים את מה שאפשר לכנותו

* בית הספר למרעי ההתנהגות, המסלול האקדמי - המכללה למנהל

1 בפתחת הספר עומדת תימן על המטען התרבותי הנלווה לשימושי השפה ביחס למעשה הפונדקאות. בסקירה זו השתמשתי במונחים העבריים "אימהות שבדרך" ו"פונדקאיות".

עבודת גבול² בתוך גופן שלהן, ומקלה, בהמשך, את עבודת הגבול בינן לבין ההורים שבדרך. מפת הגוף מסייעת להבחין בין חלקים גופניים "שלי" לחלקים גופניים "שלהם" (ההורים שבדרך): בין הביצית המופרית שלהם לרחם שלי, בין הרחם שלי כשנשא את ילדי הביולוגיים לרחם שלי כשהוא נושא את ילדם, בין הבטן ההרה כשילדיי נעו ובעטו בתוכה ובין הבטן ההרה כשילדם נע ובעט בתוכה. הפעלתה של מפת הגוף הזו, מסבירה תימן, מאפשרת לפונדקאיות לקיים יחסים זהירים של ריחוק עם העובר שבבטןן, ויחסים מתוחים שבין מרחק לקרבה אינטימית עם הוריו.

החלק השני, "התחברות" (connecting), מעתיק את נקודת המבט מהפונדקאיות אל האימהות שבדרך. באמצעות שני הפרקים המרכיבים אותו מראה תימן כיצד מבקיעות נשים אלה דרך עוקפת לאימהות, וכיצד המפגש האינטימי, הרומנטי כמעט, עם הפונדקאית ויחסי הגוף הנרקמים בין השתיים מובילים לחוויה של היריון סמלי ורגשי, דווקא בהיעדר היריון פיזי. מתוך החסר הגופני שהן חוות מבקשות האימהות שבדרך להעמיד בפני עצמן ובפני הסובבים אותן טענות לקיומם של יחסי שארות ולראשית כינונה של זהות אימהית מול העובר שלהן, הגדל ומתפתח בגופה של אחרת. הדגשת כוחה של הגנטיקה, המגולם בביצית המופרית שנלקחה מגופן ומוקמה בגופה של הפונדקאית, והשתתפות בטקסים מוכרים של מעבר להורות כמו קריאת ספרות מקצועית וקניות לקראת הולדת התינוק, מאפשרות להן לא רק ללדת ילד, אלא גם ליילד עצמן כאימהות.

החלק השלישי, "הפרדה" (separating), מתייחס לתקופה שבה הגוף ההריוני מתרוקן ומפנה את מקומו למימוש אימהותה של האחת כנגד אי-אימהותה של האחרת. באמצעות פרק החושף את הפרקטיקות שנוקטים אנשי הצוות הרפואי ברגעים הראשונים שלאחר הולדת הילד, ממחישה תימן כיצד תהליך המדיקליזציה הקלאסי המאפיין את הלידה מופעל במקרה זה בניגוד לממד הגופני. דווקא האם שלא חוותה את הדרמה הפיזית של הלידה מוגדרת על פי רוב כמאושפזת במחלקת יולדות, והיא והתינוק מורחקים מזו שאפשרה את הלידה ומאושפזת במחלקת נשים. מהלכים רפואיים אלה ואחרים הם אמצעי רב-כוח לאישור זהותה החדשה של האחת כאם ולשלילתה (הבוטה לעתים) מהאחרת. הפרק שלאחריו פורש את התפרקותה של הברית הנשית, הפיזית והרגשית, בין האם הביולוגית לפונדקאית מנקודת מבטה של האחרונה. כנגדה מתארת תימן כיצד עוסקות הפונדקאיות בהמשגה של מעשה הפונדקאות כמונחים של כלכלת מתנה: ההיריון והלידה נחווים כהענקה שעליה יש לגמול, ולא רק באופן חומרי דווקא, כי אם בהכרה רגשית וחברתית.

החלק הרביעי, "הגדרה מחודשת" (redefining), מתכנס לכדי סגירה של האתנוגרפיה ומבקש לעסוק במתח השורר בין התנאים המכנייים המכפיפים שבהם מתקיים מעשה הפונדקאות ובין חווייתן של רוב הפונדקאיות שהמעשה הזה היה המשמעותי ביותר בחייהן. בשני הפרקים המרכיבים אותו מציגה תימן כיצד חשפה הפונדקאות את הנשים לשלל בירורים, מבחנים ובדיקות שהניבו תיאורים של "מסעות ניצחון" שבהם היו הן וגופן הגיבורות הראשיות.

2 את המושג "עבודת גבול" טבע תומס גירין (Gieryn) בהתייחס לדינמיקה החברתית בין בעלי ידע מדעי ושאנינו מדעי. ראו Gieryn, T. F. (1999). Cultural boundaries of science: Credibility on the line. Chicago: The University of Chicago press.

מהבחינה הזאת, הגוף הנשי אמנם היה אמצעי בידי הטכנולוגיה הרפואית, אך גם בידי הנשים עצמן, כששימש להן משאב לצורך ביטוי רטורי וממשי של כוח, אומץ וסבולת. מושגים גדולים כמו "אלוהות", "שליחות" ו"הצלה" עוגנו בחוויה הגופנית של קליטת הביצית המופרית ושל נשיאת ההיריון והלידה, וטענו במשמעות מחודשת את זהותה של האם הפונדקאית בתוך מה שנחווה לא אחת כיומים אפרורי ומחליש.

הספר נחתם בדיון הממקם את מעשה הפונדקאות הישראלי בהקשר רחב יותר. תימן אוספת את חוטי ההשוואה ששורה לאורך פרקי הספר בין ההקשר המקומי ובין הקשרים אחרים דוגמת אמריקה הצפונית ואנגליה, ומוצאת כי רב המשותף על המפריד. אצל אלה כמו אלה, אימהות שבדרך ופונדקאיות, בישראל והרחק ממנה, נכרך מעשה הפונדקאות בשאלות כבדות משקל של זהות - נשית, אימהית, הורית, משפחתית. ובכל זאת, תימן מאפיינת את מעשה הפונדקאות המקומי בגודש משמעות מיוחד, שמקורו בחשיבות המיוחסת לאימהות בדת היהודית ובהיותה, עדיין, מרכיב דומיננטי בזהותן האזרחית של נשים יהודיות בישראל. בתוך כך מראה תימן כיצד אל מול טענות מקובלות הקושרות את מעשה הפונדקאות בכמה סוגים של סוף (סופה של המשפחה המסורתית, סופו של הגוף הפיזיולוגי וסופו של הטבעי), מאפשרת הפונדקאות דווקא את מה שקראתי אני מתוך ניתוחה של תימן - אתחול (restart). נשיאת הביצית המופרית בגופה של אישה אחרת מאפשר את הולדתו של תינוק ביולוגי להוריו, ובתוך כך את הולדתה של משפחה "נורמטיבית" חדשה; העמימות המאיימת על גבולות הגוף הפיזיולוגי מוסדרת באמצעות יצירתה של מפת גוף המאפשרת מידות גבוהות של בהירות ויציבות; והגבול שהיטשטש בין הטבעי למלאכותי דווקא מתבצר לנוכח התהליך הרפלקסיבי שקיימו הפונדקאיות והאימהות שבדרך כדי להגדיר מחדש אימהות ואי-אימהות.

עלילת המתח בת ארבעת החלקים שנקשרה במעשה הפונדקאות המקומי נטענה על עלילה נוספת, מסקרנת לא פחות, שנמתחה בין האנתרופולוגית ובין מי שהיו למושאי מחקרה. בין הזדהות מוחלטת למחויבות הביקורתית שקיבלנו על עצמנו, כיצד תפנה תימן מקום לכלי התיאוריה המושחזים מול הסיפורים העגולים והמתעגלים של הנשים? שכן הספר, כמו שתימן עצמה כותבת, הוא ספר על גוף, גבולות, אימהות, שארות ומשמעות. אלא שעבור יעל והבן שלה, שבלידתו דרך גופה של פונדקאית נפתח הספר, זהו ספר על ראשיתם של חיים. איזו המשגה תיאורטית תוכל לעמוד מול הולדתו של הילד הזה, שאמו כמהה לו כל כך, ובין עמוד שני לשלישי ורביעי גם הקוראת חיכתה למשפט קצר שייפתח וייסגר במירכאות, כל כללי הציטוט על כתפיו הצרות של הילד, ויבשר: "הי אלי. הבן שלנו נולד לפני שעה, ב-11 היום בבוקר. אנחנו בבית חולים. טלי [האם הפונדקאית - ק"פ] מרגישה טוב. ביי" (עמ' xix).

המפגש הבלתי אפשרי בין חומר הגלם האנושי ובין מסגרת מושגית הפך אפשרי קודם כול באמצעות החיבור הדינמי לתיאוריה. תימן, כך נראה, מסרבת להתחייב לקריאה פוסט-סטרוקטורלית של מעשה הפונדקאות, וכנגדה היא מבקשת לדבוק בתיאור המצב שלפנינו במלוא מורכבותו. לצורך כך היא משתמשת במגוון כלים תיאורטיים מתוך השיח הפמיניסטי על הגוף ומעבר לו, ואלה מאירים מגוון צדדים, מנוגדים לעתים, של תהליך יצירת העובר, נשיאתו ולידתו. אמצעי נוסף שמצאתי כגשר בין עוצמת הסיפורים ובין ההכרח בארגון

ביקורת ספרים

ובהמשגה הוא האיורים המלווים את הטקסט ופזורים לאורך פרקיו האתנוגרפיים של הספר. איורים אלה הציעו מדיום נוסף להתבוננות במעשה הפונדקאות והיו לנקודת חיבור בין דיבור של החוויה לדיבור על החוויה. עבודת בלשות פשוטה בטקסט העלתה כי בצד איורים שפורסמו בעיתונות הכתובה כאמצעי מבאר למעשה הפונדקאות, הרי שחלקם, כמו זה שבו נראית האם הפונדקאית יושבת זקופה וברחמה מחוללים אימא, אבא וילדם (עמ' 59), או זה שבו אוחזת הפונדקאית בידה בדגל ישראל (עמ' 256), הם פרי עטה של אמה של המחברת. נוכחותו העדינה של צמד משפחתי נוסף, תימן ואמה, בתוך הטקסט, ריככה את קו הגבול שבין הסיפור לתיאוריה וחיזקה את היסוד הרב־קולי של הטקסט. העבודה הזאת בין גבולות ובתוכם הפיקה בסופו של דבר לא יהלום אחד אלא שניים; אחד על כל קמיצה של שתי הידיים העוטפות את הבטן ההרה בשער הספר.